

Qarabağ xanlığı 1747-ci ildə Nadir Şah Əfşarın ölümündən sonra tarixi Azərbaycan torpaqlarında yarandı. Kiçik Qafqaz dağlarının cənub-şərqində yerləşən Qarabağ xanlığı Azərbaycanın xeyli ərazisini əhatə edirdi. Xanlığın sərhədləri Araz çayından Göyçə gölünədək, Törtər çayından bütün düzənlik və Yuxarı Qarabağı, Zəngazuru, Bərgüşadı əhatə etməklə yanaşı, Mehri və Qarakilsə şəhərinə (indiki Ermənistan ərazisi) qədər uzanırdı.

Qarabağ xanlığının banisi Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimlərindən biri olan Pənahəli xan Cavanşir olmuşdur. Qarabağ xanı Pənahəli bəy Cavanşirlər elinin (tayfasının) Sarıcalı oymağından idi. Cavanşir elinin Sarıcalı oymağının başçıları XVIII yüzildə xanlıq yaratdıqdan sonra Sarıcalı-Cavanşir kimi tanındılar. Cavanşirlər tayfası Qarabağın qədim sakinlərindən olmuş və uzun müddət Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır.

Qarabağ xanlığı müstəqil dövlət elan edildikdən sonra başlıca vəzifə onun möhkəmləndirilməsinə nail olmaq idi. Pənahəli xanın bu sahədə ilk tədbirlərindən biri Qarabağın sürgün olunmuş türk əhalisini - Cavanşir, Otuziki və Kəbirli ellərini geriye, doğma torpağa qaytarmaq oldu. Köçkünlərin geri qaytarılması və dədə-babə torpaqlarında yerləşdirilməsi Qarabağ xanlığını daha da gücləndirdi.

Qarabağ xanlığının əsas paytaxt qalalarının salınması

Həmin dövrdə Pənahəli xan Sarıcalı-Cavanşir strateji əhəmiyyətli müdafiə qalalarının tikilməsini lazım bildi. Bu sahədə ilk addımlardan biri qədim Azərbaycan - türk tayfası bayatların adı ilə bağlı olan Bayat qalasının tikilməsi oldu. Beləliklə, Pənahəli xan Cavanşir 1748-ci il yanvar ayının 2-də Ağcabədi yaxınlığında Kəbirli mahalında xanlığın ilk paytaxtı olan Bayat qalasının bünövrəsini qoydu. Xan bütün ailəsini, qohumlarının və bayat elinini böyüklərini oraya topladı. Ətrafda olanlar, hətta Pənahəli xanın rəftar və möhəbbətini eşidən Təbriz və Ərdəbil vilayətlərinin bir çox əhalisi və sənətkarları da öz ailələri ilə birlikdə gəlib Bayat qalasında yerləşdilər.

Pənahəli xanın "Qarabağ hakimi" kimi tanınmasında Şəki xanlığının Qarabağ üzərinə uğursuz yürüşü mühüm rol oynamışdı. Şəki xanı Hacı Cələbi özünün 1748-ci ildəki uğursuz Bayat yürüşündən sonra Pənahəli xanın qəhrəmanlığı o zaman Qarabağda yaşayan bütün türk tayfalarının müharibəsiz olaraq onun tabeliyinə keçməsinə şərtləndirdi.

Bununla yanaşı, Bayat döyüşü bu qalаныn gələcək tarixi sınaqlara dözə bilməyəcəyini də üzə çıxardı. Ona görə də yeni qala salınmasına daha çox ehtiyac var idi. Həmçinin Bayat qalasının strateji mövqeyi zəif, iqlimi isti olduğundan orada uzun müddət böyük hərbi qüvvə saxlamaq da mümkün deyildi. Bu səbəbdən də Pənahəli xan tərəfindən Ağdamın 10 kilometrliyində yerləşən "Şah bulağı" adı ilə məşhur olan bulağın yanında inşaat işlərinə başlanıldı və kiçik qala-şəhər halına salındı.

Qarabağ tarixçilərinin məlumatına görə, Pənahəli xanın iqamətgahını Bayat qalasından Şəhbulaq qalasına köçürməsi XVIII yüzilliyin 50-ci illərinə təsadüf edir. 1749-1750-ci illərdə Törnəküt adlandırılan ərazidə, Şəhbulağın üstündə Şorq memarlıq üslubunda, Orta əsrlər qalalarına məxsus özəmətli görünüşdə məşhur Şəhbulaq qalası yerli inşaat materialları ilə ohəngdən və dağ daşlarından inşa olunmuşdu.

Bunda əlavə, kompleks yaşayış evlərindən, bazar meydanı, hamam və məsciddən ibarət olmuşdur. İki ilə başa çatan kompleksin mühafizə divarları yaxınlığında Qarabağ xan sarayı yerləşirdi. Qala plana əsasən, düzbucaqlı formada inşa edilmişdir. Tədqiqatçıların fikirlərinə görə, Şəhbulaq qalasının memarlıq üslubu Qarabağ xanlığında inşa edilən bir sıra tikililərin, o cümlədən Qarabağın mərkəzi Şuşa şəhərinin inşaat işlərinə də əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Şuşa qalası bütün qaladaxili qəsrlərinin memarlıq-planlaşdırma və strukturu baxımından, demək olar ki, Şəhbulaq qalasının xüsusiyyətlərini təkrarlayırdı. Şuşa qalası keçilməz, əlçatmaz bir yerdə inşa edilmişdi, hətta ən güclü düşmənin belə onu mühasirəyə almasına imkan vermiridi. Qarabağ xanlığının paytaxtı Şuşa qalası

rabag xanlığının paytaxtı Şuşa qalasına köçürüldükdən sonra Şəhbulaq qalası xanlığın yay iqamətgahına çevrildi. Mühüm memarlıq abidəsi olan Şəhbulaq qalası Birinci Qarabağ müharibəsinə qədər yaxşı mühafizə edilərək saxlanılmışdı. Keçmiş SSRİ dövründə Ağdam şəhərinə gələn bütün xarici qonaqlar bu abidəni ziyarət edirdilər. Bu baxımdan, abidə kompleksi həmişə diqqət mərkəzində olmuş və demək olar ki, Ağdamın simvoluna çevrilmişdi.

Qədim şəhər, möhtəşəm tarix

Şuşa Azərbaycanın zəngin şəhərsalma mədəniyyətinin bənzərsiz incisidir

Qarabağ xanlığının paytaxtı - Şuşa qalasının və şəhərin qədim məhəllələrinin salınması

Şuşa qalası uzun illər boyu Azərbaycanın Qarabağ xanlığının paytaxtı olmuşdur. Qarabağ xanlığının əsasının qoyulması və Şuşa şəhərinin onun paytaxtına çevrilməsi Pənahəli xanın (1693-1763) adı ilə bağlıdır. Qarabağ xanı Pənahəli xan Cavanşirlər tayfasının Sarıcalı oymağından idi. Bu Azərbaycan tayfası Qarabağın qədim sakinlərindən olmuş və uzun müddət bölgənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır. Şuşa qalasının salınması 1750-1751-ci illərdən hesab edilir. Tarixi mənbələrə görə, 1750-ci ildə hündür, sıldırım dağ üstündə qalаныn inşasına başlandı və həmin əsrin sonrakı illərində qala divarlarının çəkilməsi davam etdirildi. Qarabağ xanı Pənahəli xan 1752-ci ildə Şuşanı paytaxt elan edib oranı möhkəmləndirmiş, Qala-şəhərə çevirmişdi. Şəhər bir müddət Pənahəli xanın şərifinə "Pənahabad", sonradan isə "Şuşa qalası" və "Şuşa" adlandırılmışdır.

XVIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq Şuşanın əhalisi sürətlə çoxalmış və Azərbaycanın mühüm, strateji əhəmiyyətli şəhərlərindən birinə çevrilmişdir. Hələ Pənahəli xanın hakimiyyəti dövründə (1747-1763) şəhərdə böyük tikinti işləri aparılmış, sonra İbrahimxəlil xanın dövründə (1763-1806-cı illər) isə Qarabağ xanlığı daha da güclənmişdir. Xanlığın ərazisində Əskəran, Ağoğlan qalaları, Şuşa qalasının divarları və digər diqqətəlayiq, strateji əhəmiyyətli qalalar tikilmişdir. Şəhər qısa müddət ərzində xeyli böyümüş, təbii gözəlliyi, hündür binaları və möhtəşəm qala divarları ilə diqqəti cəlb etmişdir.

Şəhərdə 17 məhəllə var idi ki, onların hər birinin məscidi, bulağı və hamamı mövcud olmuşdur. Pənahəli xanın hakimiyyəti illərində (1747-1763) şəhərin salınmasının ilkin mərhələsində ən qədim məhəllələr sonralar şəhərin relyefinə uyğun olaraq, "Aşağı məhəllə" adlandırılmışdır. "Aşağı məhəllə" 9 məhəllədən təşkil olunmuşdur: Seyidlilər, Çöl Qala, Çuxur Möhəllə, Quyuluq, Dördlül Qurdur, Qurdılar, Mərdinli, Hacı Yusifli, Culfalar. Şuşanın bir şəhər kimi formalaşmasının ikinci mərhələsi İbrahimxəlil xanın hakimiyyəti illərinə

(1763-1806) təsadüf edir. Bu mərhələdə "Yuxarı məhəllə" adlanan ikinci məhəllə formalaşmışdır. "Yuxarı məhəllə" 8 məhəllədən təşkil olunmuşdur: Saatlı, Mamayı, Köçərli, Xocamircanlı, Ağadəddəli, Dəmirçilər, Təzə Məhəllə, Hamamqabağı.

Şuşa şəhərinin qala qapıları, mərkəzi meydan və küçələri

Şuşa qalası üç əsas qapıya malik olmuşdur: Gəncə, İrəvan və Ağoğlan qapıları. Hər üç qapının adı tarixi mənbələrdə tez-tez xatırlanır, həmçinin onların adı Şuşanın XIX əsrdə çəkilməsi bütün baş planlarında qeyd edilir.

Gəncə qapısı - Şuşa qalasının üç əsas qapısından biri olmaqla qalаныn şimal tərəfində yerləşir. Pənahəli

XX əsrin 60-70-ci illərində qədim Divanxana binasının yerində Mədəniyyət evi inşa edilmişdir. 1992-ci ildə Şuşa şəhəri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra isə Mədəniyyət evi dağıdılmış, bina tamamilə məhv edilmişdir.

"Meydan" adlanan yer Şuşanın əsas şəhər meydanıdır. Şuşa qalasının Gəncə qapısı yaxınlığındakı "Bazarbaşı"ndan başlanğıcını götürən Şuşanın əsas ticarət magistralı olan "Rastabazar" küçəsi möhür "Meydan"da tamamlanır, beləliklə, "Meydan" və "Bazarbaşı"nı əlaqələndirir. "Meydan"ın əsas memarlıq elementləri dini və ticarət binalarıdır ki, bu xüsusiyyət də XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan şəhərlərində salınmış meydanlar üçün xarakterikdir.

"Aşağı meydan" və ya "Torpaq meydanı" adlanan yer Şuşa şəhərinin

ibarət idi. Şuşada XIX əsrin ikinci yarısında "Bazarbaşı" deyilən yerdən "Şeytan bazar"la qədər uzanan üstü örtülü ticarət mərkəzi olan "Rastabazar"ın sıra ilə düzülmə və daşları bir-birinə qurğusunu bərkidilən sütunlardan, tağlardan ibarət olan və qalereyanı xatırladan səkiləri başdan-başa örtülü olduğundan bütün fasilələrdə quru və təmiz qalırdı. Orta əsr Şorq üslubunda zövqlə tikilən bu bazar həm də şəhərə xüsusi yaraşığı verirdi.

XVIII əsrin ikinci yarısında Yaxın Şorqə, Türküstana və Avropaya gedən karvan yolları ayrıcında yerləşən Azərbaycanın tarixi, mədəni və strateji əhəmiyyətə malik şəhəri sayılan Şuşa özünün yunu, xalçası, ipəyi, dərisi, parçası və çini qabları ilə dünya bazarları miqyasına çıxarmış, istehsal etdiyi sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını şuşalı tacirlər Tehran,

XIX əsrin ikinci yarısında tikinti işləri Şuşada daha geniş vüsət almışdı. Xurşidbanu Natəvanın, Gövhər ağanın, Cəfərqulu xanın, Uğurlubəyin, Fərzəlibəyin, Nəcəfqulu ağanın, Hacı qulunun, Səfəibəyin tikdirdiyi yeni tipli saray və imarətlər şəhərə xüsusi gözəllik verirdi. Dövlət tərəfindən əsas qoyulan bir sıra məktəb binaları, Qarabağın imkanlı adamlarının sayəsində ucaldılan məscid və hamamlar o zamankı memarlıq abidələrinin ən gözəl nümunələrindən sayılırdı. 1873-cü ildə Vyana şəhərində açılmış beynəlxalq sərgidə Şuşanı təmsil edən nümayəndələr də iştirak etmiş və onların sərgidə nümayiş etdirdikləri eksponatlar xaricilərdə dərin maraq oyatmışdı.

1840-cı il inzibati-ərazi bölgüsü zamanı Şuşa qəzası yaradıldıqda Şuşa şəhəri yenə mərkəz olmuşdu. 1873-cü

Bununla yanaşı, işğala qədər Şuşada memarlıq abidəsi sayılan 850-dən çox yaşayış binası və 300-dək mədəniyyət və tarixi abidə var idi. Bunların içərisində Son Tunc və İlk Dəmir dövrü abidəsi sayılan Şuşa və Şuşakənd daş qutusu qəbirlikləri, Daş dövrü xüsusi gözəllik verirdi. Dövlət tərəfindən əsas qoyulan bir sıra məktəb binaları, Qarabağın imkanlı adamlarının sayəsində ucaldılan məscid və hamamlar o zamankı memarlıq abidələrinin ən gözəl nümunələrindən sayılırdı. 1873-cü ildə Vyana şəhərində açılmış beynəlxalq sərgidə Şuşanı təmsil edən nümayəndələr də iştirak etmiş və onların sərgidə nümayiş etdirdikləri eksponatlar xaricilərdə dərin maraq oyatmışdı.

1840-cı il inzibati-ərazi bölgüsü zamanı Şuşa qəzası yaradıldıqda Şuşa şəhəri yenə mərkəz olmuşdu. 1873-cü

Şuşanın işğaldan azad edilməsi Zəfər Günü kimi tarixə yazıldı

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev hələ 2020-ci il oktyabrın 16-da, 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsinin 20-ci günündə Türkiyənin "A Haber" televiziya kanalına müsahibəsində demişdi: "Şuşanın Azərbaycan xalqının qəlbində xüsusi yeri var. Bu, bizim tarixi şəhərimizdir, qədim mədəniyyət ocağıdır. Şuşa Azərbaycan xalqına bir çox istedadlı, dahi şəxslər bəxş edibdir. Əlbəttə ki, Şuşasız bizim işimiz yarımcıq olar. Ona görə təbii ki, Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim hədəflərimizin arasında xüsusi yer tutur. Biz buna çalışmalıyıq, biz buna nail olmalıyıq".

İkinci Qarabağ müharibəsinin tələyində həlledici gün möhür 2020-ci il noyabrın 8-i oldu. Şuşa şəhərinin işğalçılardan azad edilməsi müharibənin sonrakı gedişinə, eləcə də tələyin ciddi təsir göstərdi və Azərbaycan hərbi meydanında olduğu kimi, diplomatiya meydanında da uğurlarını şortləndirdi.

Azərbaycanın milli və dövlətçilik maraqlarını daim üstün tutan Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşa şəhərinin azad olunması münasibətilə xalqa müraciətində demişdi: "İyirmi səkkiz il yarım işğal altında olan Şuşa azad edildi! Şuşa indi azaddır! Biz Şuşaya qayıtmışıq! Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qazandıq. 2020-ci il noyabrın 8-i Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu tarix əbədi yaşayacaqdır. Bu, bizim şanlı Qələbəmizin, Zəfərimizin günüdür!"

Azərbaycan Prezidentinin dekabrın 3-də imzaladığı sərəncama əsasən, noyabrın 8-i bayram günləri sırasında daxil edildi və hər il Azərbaycanca Zəfər Günü kimi təntənəli şəkildə qeyd ediləcək. Azərbaycan Respublikasında Zəfər Günüünün təsis edilməsi haqqında Prezidentin sərəncamında vurğulan ki, Azərbaycanın hərbi sahədə qazandığı qələbələr, xüsusilə Şuşanın düşmənlər əsarətindən qurtarılması müharibənin tələyində həlledici rol oynadı, Ermənistanın öz məğlubiyyətini etiraf etməsi və kapitulyasiyası ilə nəticələndi, Ermənistan Kəlbəcər, Ağdam və Laçın rayonlarını Azərbaycan qaytarmağa məcbur etdi.

Prezident İlham Əliyevin Şuşanın Azərbaycan xalqı üçün tarixi əhəmiyyətini, yüksək mədəni-mənəvi dəyərlərini nəzərə alaraq, 2022-ci ilin "Şuşa ili" elan edilməsi haqqında imzaladığı sərəncamda deyilir ki, bənzərsiz tarixi görkəmi və formalaşdırdığı özünəməxsus mədəniyyətə qoruyub saxlayan bu şəhər yetirdiyi böyük şəxsiyyətləri ilə ədəbi, mədəni, elmi və ictimai fəxr salnaməyə əlamətdar səhifələr yazmışdır.

Elçin ƏHMƏDOV, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, siyasi elmlər doktoru

Şuşa şəhərinin aşağı hissəsində yerləşir. "Aşağı meydan" xalq arasında həm də "Torpaq meydanı" adı ilə tanınır. Bu adın yaranmasının səbəbi isə Şuşanın digər şəhər meydanlarından fərqli olaraq buranın daşlarla döşənməməsi və torpaq örtüyə malik olması ilə əlaqədardır. Şuşa şəhərinin tarixi qeyd edilməmiş baş planında "Aşağı meydan"ın qərb tərəfində yerləşən, bir-birinə bitişik iri ictimai binalar mövcud olmuşdur. Həmin binaların heç biri dövrümüzə qədər qalıb qatmamışdır.

"Rastabazar" adlanan küçə Şuşa şəhərinin mərkəzində yerləşməklə yanaşı, "Bazarbaşı" və "Meydan"ı birləşdirən, XIX əsrin II yarısından etibarən isə həm də əsas ticarət mərkəzi rolunu oynayan tarixi küçədir. "Şeytan bazar" adlanan küçə Şuşa şəhərinin mərkəzində yerləşməklə "Meydan"dan başlayan və "Rasta bazar" küçəsinin davamı olan tarixi küçədir. Qarabağ xanının vəzir və şair Molla Pənah Vəqifin malikanəsi bu küçədə yerləşmişdir.

"Aşağı bazar" adlanan küçə isə Şuşanın mərkəzində yerləşən üç əsas magistrallardan biridir. "Aşağı bazar" və "Rastabazar" küçələrinin kəsişməsi noticəsində şəhərin əsas ticarət və ictimai mərkəzi olan "Meydan"ı birləşdirir. "Aşağı bazar" adlanan küçə isə Şuşanın mərkəzində yerləşən üç əsas magistrallardan biridir. "Aşağı bazar" və "Rastabazar" küçələrinin kəsişməsi noticəsində şəhərin əsas ticarət və ictimai mərkəzi olan "Meydan"ı birləşdirir.

XIX əsrin birinci yarısına kimi Şuşanın əsas ticarət küçəsi olmaqla yanaşı, həmin dövrdə "Aşağı bazar" küçəsi həm də uzun mərkəz rolunu oynayırdı. Qarabağ tarixçisi Baharlının verdiyi məlumata görə, həmin dövrdə "Aşağı bazar" küçəsində ticarət sıraları ilə yanaşı, karvansara və hamamlar, o cümlədən Uğurlu bəy hamamı yerləşirdi.

Şuşada qədim tarixə malik şəhərsalma mədəniyyəti, sənətkarlığın və ticarətin inkişafı

Şuşanın ticarət mərkəzinin bənzərsiz görkəmi onun magistrallına bitişik iri bazar meydanı ilə tamamlanırdı. Şəhərin "Meydan" deyilən əsas meydanı "Rastabazar" küçəsi boyunca tikilmiş ibadətqah və ticarət təyinatlı tikililərdən, birmərtəbəli daşkanlardan, ikimərtəbəli karvansarılardan və qoşa minarəli yaraşığı Cümə məscidindən

Təbriz, İstanbul, Bağdad, Səmərqənd, Moskva, Həştərxan kimi böyük şəhərlərdə satırdı.

Göründüyü kimi, istehsal prosesinin sürətlə inkişafı şəhərin iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə kömək etmiş, əhalinin sosial vəziyyətinə müsbət təsir göstərmişdi. Bu dövrdə Şuşada bir sıra özəmətli məscid, mədrəsə və karvansarının tikilməsi də, möhür onun xarici bazarlardan götürüldüyü qazanc sayəsində mümkün olmuşdu.

XVIII əsrin 80-ci illərində şəhərin dövrəsinə möhtəşəm qala divarları çəkilib başa çatdırıldı. Bu dövrdə şəhərdə çoxsaylı sənətkar məhəllələri yaranır, ticarət daha sürətlə inkişaf edirdi. Şuşalı tacirlər Təbriz, Tehran, İsfahan, İstanbul, Bağdad, Səmərqənd, Moskva, Lepsq, London, Mançester, Marsel və başqa şəhərlərlə ticarət əlaqələri saxlayırdı. Şəhərdə "Pənahabadi" adlı gümüş sikkələr zərb edilirdi.

Şəhərin ticarət həyatında bazarlarda, karvansarılarda və şəhər meydanlarında yerləşən dükənlər də mühüm rol oynayırdı. XX əsrin əvvəllərində şəhərdə 1464 dükən qeydə alınmışdı ki, bunların da bazarlarla birlikdə illik ticarət dövriyyəsi 6 milyon rubla çatmışdı.

Məşhur rəssam V.Vereşşagin Şuşanı görəndən sonra yazmışdı: "Bu şəhərin evləri düzgün formalı, qəşəng və hündür olub, çoxsaylı və gözəllik pəncərələri işıqlandırır. Qayalarlıqlar qonaynda yerləşən bu şəhər ələmənin qayalıqlardan götürülmüş daşlardan tikilmişdir. Şəhərin bütün küçələrinə enli daş plitələr döşənməmiş, evlərin damları tirlərdən düzəldilmişdir".

Tarixi mənbələrdə XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərində artıq Şuşada çoxlu sayda məmurların və 2 mindən çox sənətkarın fəaliyyət göstərdiyi bildirilir. 1809-cu ilin məlumatına görə, o dövrdə Şuşada 1500 toxucu dəzgahı fəaliyyət göstərirdi. Bu da ən azı 1500 sənətkar demək idi. Tarixi mənbələrdə XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərində artıq Şuşada çoxlu sayda məmurların və 2 mindən çox sənətkarın fəaliyyət göstərdiyi bildirilir.

1992-ci il mayın 8-də Şuşanın Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalı noticəsində rayonun 25 məktəbi, 31 kitabxanası, 17 klub, 8 mədəniyyət evi, 4 texnikumu, 2 institut filialı, 7 uşaq bağçası, 4 kinoteatrı, 5 mədəniyyət və istirahət parkı, 2 sanatoriya, turist bazası, 2 mehmanxana, Azərbaycan Xalçası Dövlət Muzeyinin Şuşa filialı, Şuşa Dövlət Dram Teatrı, Şuşa Televiziya, Şorq musiqi alətləri fabriki, Dövlət Rəsm Qalereyası, Uşaq sağlamlıq məktəbi talan edilmiş, yandırılmış və dağıdılmışdır.